

تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط مادر- فرزند با میانجی‌گری تاب‌آوری در دختران دانش‌آموز

Explaining relationship between academic burnout, child- mother relationship pattern and resiliency in girls students

Aghdas Arabiyan
Khadije Abolmaali
Hasanpasha Sharifi

اقدس اعرابیان*
خدیجه ابوالمعالی**
حسن پاشاشریفی**

چکیده

هدف این پژوهش تبیین فرسودگی تحصیلی در دختران دانش‌آموز پایه اول دوره دوم متوسطه بر اساس الگوی ارتباط مادر- فرزند با نقش واسطه‌ای تاب‌آوری است. روش این پژوهش توصیفی- همبستگی بود. جامعه آماری دربرگیرنده دختران دانش‌آموز پایه اول متوسطه دوره دوم است که از میان آنان ۴۶۱ نفر با شیوه نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای انتخاب شدند. به منظور جمع‌آوری اطلاعات از پرسشنامه فرسودگی تحصیلی برسو و همکاران (۱۹۹۷)، مقیاس تاب‌آوری کانر و دیویدسون (۲۰۰۳) و پرسشنامه الگوی ارتباط والد- فرزند (باقری، ۱۳۹۲) استفاده شد. شاخص‌هایی به دست آمده تکنیک مدل‌یابی معادلات ساختاری و تحلیل مسیر، نشان‌دهنده آن است که مدل اندازه‌گیری با داده‌های گردآوری شده برازش مطلوب دارد. معنی‌داری اثر مستقیم الگوی ارتباط مادر- فرزند بر فرسودگی تحصیلی و اثر غیرمستقیم الگوی ارتباط مادر- فرزند از طریق تاب‌آوری بر فرسودگی تحصیلی مورد تایید قرار گرفت. رابطه منفی تاب‌آوری و فرسودگی تحصیلی نیز تایید گردید.

واژه‌های کلیدی: فرسودگی تحصیلی، تاب‌آوری، الگوی ارتباط مادر- فرزند

Abstract

The purpose of the present research was explaining relationship academic burnout and child - mother relationship pattern with intermediation resiliency , by using structural equation modeling (SEM). Research method was descriptive - correlation . the statistical sample of this research was included 461 girls student high school in Tehran city that they were selected by multi- stage cluster sampling method and they were completed Bresno burnout questionnaire, child- parent relationship questionnaire and conner and Davidson resilience scale. The results indicated that the model had a good fitness with the data. Gained indexes were Chi-Square=295.150, Comparative Fit Index=0.939, Goodness Of Fit Index=0.926, Adjusted Goodness Of Fit Index= 0.899 and Root Mean Square Error Of Approximation=0.066. There were direct effects child- parent relationship pattern on academic burnout and indirect effects with intermediation resiliency. Resiliency had negative meaningful relationship with academic burnout.

Keywords: academic burnout, resiliency, child-mother relationship pattern

email: tarabi81@yahoo.com

* دانشجوی دکتری روانشناسی تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی رودهن
** دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی رودهن

Received: 18 Sep 2014 Accepted: 30Des 2015

پذیرش: ۹۴/۱۰/۹

دریافت: ۹۳/۶/۲۷

مقدمه

پیشرفت هر جامعه در گرو توان آموزشی آن جامعه است و در کارایی هر نظام آموزشی عواملی هم‌چون خانواده، مدرسه، معلمین، مدیران، هم‌کلاسی‌ها و برنامه‌ریزان تاثیر بسزایی دارند. از جمله سازه‌های کلیدی که باید به آن توجه نمود، فرسودگی تحصیلی^۱ است. فرسودگی تحصیلی باعث غیبت از مدرسه، مشکلات جسمی- روانی، افت تحصیلی و در نهایت ترک تحصیل می‌شود که این مساله هر ساله خسارات زیادی را به سیستم آموزشی وارد می‌کند. لذا شناسایی متغیرهای موثر بر فرسودگی تحصیلی به منظور کاهش خسارات فردی و اجتماعی ضروری به‌نظر می‌رسد. فرسودگی تحصیلی، احساس خستگی ناشی از تقاضاها و الزامات تحصیلی (خستگی)، داشتن حس بدبینانه و بدون علاقه به تکالیف درسی (بی‌علاقگی) و احساس عدم شایستگی به عنوان یک دانش‌آموز با کارآمدی پایین به شمار می‌رود (ژانگ، ۲۰۰۷). فرسودگی را می‌توان نوعی اختلال نامید که به دلیل قرار گرفتن طولانی مدت در معرض استرس‌های محیطی در فرد ایجاد می‌گردد و نشانه‌های آن در ابعاد جسمی، ذهنی و هیجانی بروز می‌کند (ساعتچی، ۱۳۷۷). رفتار فرسودگی به عنوان یک موضوع شناخته شده در پژوهش‌های روان‌شناختی در سه دهه اخیر منجر به تحقیقات زیادی گردیده است (یانگ^۲، ۲۰۰۴، به نقل از حنفی^۳ ۱۳۹۳). استرس تحصیلی شکلی از استرس است، زمانی رخ می‌دهد که دانش‌آموز با تقاضاهای فراتر از منابع روانی خود مواجه می‌شود و به صورت مستمر درگیر آن شود. مطابق الگوی تقاضا- منابع (اسکالفی و بیکر، ۲۰۰۴) مصرف زیاد و بدون بازگشت انرژی موجب می‌شود انرژی ذخیره شده فرد از بین برود. اگر عدم تعادل بین مصرف انرژی و تولید مجدد آن برای مدت طولانی ادامه یابد، فرسودگی اتفاق می‌افتد. مطابق با الگوی تقاضا- منابع می‌توان گفت دو فرایند در فرسودگی تحصیلی اتفاق می‌افتد: ۱- از یک طرف در دوره جدید تحصیلی تقاضاها و درخواست‌های معلمین از دانش‌آموزان برای مطالعه و تلاش بیشتر می‌شود (شان‌هان^۴، ۲۰۰۰ به نقل از تقی‌پور، خزائی و ایناری، ۲۰۱۴)، و از طرف دیگر دانش‌آموزان به دلیل آگاهی از تفاوت‌های فردی در توانایی‌های خود منابع انگیزشی کافی برای برخورد با این مطالبات و تقاضاهای تحصیلی را ندارد (ویگفیلد، اکلس، روزنر و دیوسکین^۵، ۲۰۰۶ به نقل از ویگفیلد، ۲۰۱۰). این دو فرایند موجب فشار روانی و در نهایت فرسودگی تحصیلی می‌شود. نوجوانان دانش‌آموزی که گذر تحصیلی جدیدی داشتند، یعنی وارد مقطع تحصیلی بالاتری شده‌اند، در این گذر تحصیلی دچار فشار روانی و فرسودگی تحصیلی می‌شوند. لذا این روند هشداردهنده باید جدی تلقی شود (کیورو، سالمالا- آرو و نورمی، ۲۰۰۸). یکی از رویکردهای اخیر پژوهشی در زمینه فرسودگی

^۱ Academic burnout

^۲ yang

^۳ shanahan

^۴ Wigfield, ecclesy, schaufeli, roesner, davis-kean

این است که پژوهش در این حوزه به جای ضعف در عملکرد و نارسا کنش‌وری به جنبه‌های مثبت و توانمندی انسان‌ها و کنش‌وری بهینه تغییر پیدا نموده است (سلیگمن و سکسینزیتسمیهالی، ۲۰۰۰). از متغیرهای مثبت تاثیرگذار بر فرسودگی تحصیلی دانش‌آموزان تاب‌آوری^۱ است. تاب‌آوری از جمله مفاهیمی است که در روانشناسی مثبت به آن تاکید شده، و یکی از مولفه‌های سرمایه روانشناختی است که بیانگر توانایی کنار آمدن افراد با مشکلات است. تاب‌آوری فرار از مشکلات نیست، اما این توانایی را به فرد می‌دهد که از مشکلات عبور کند، از زندگی لذت ببرد و فشارها و استرس‌ها را بهتر حل کند. فقدان تاب‌آوری در نوجوانی می‌تواند با تکانش‌گری، کنترل ضعیف واکنش‌ها و مشکلات درونی همراه شود (اسمایلی^۲، ۲۰۱۱، به نقل از خانی و مرادیانی گیزه رود، ۱۳۹۳). محمودی (۱۳۹۴) به این نتیجه دست یافت که مهارت‌های تاب‌آورانه می‌تواند باعث کاهش فرسودگی تحصیلی به‌خصوص در بعد ناکارآمدی گردد. در تحقیقی امیری (۲۰۱۵) نیز به رابطه منفی تاب‌آوری و فرسودگی تحصیلی به‌خصوص در بعد ناکارآمدی در دختران دانش‌آموز دست یافت. ماتور و شارما (۲۰۱۵) با تحقیقی که بر روی ۳۰۰ دانش‌آموز هندی انجام دادند، به این نتیجه رسیدند که استرس تحصیلی رابطه منفی با تاب‌آوری و خوش‌بینی دارد.

از عوامل موثر بر فرسودگی تحصیلی، محیط خانه و خانواده و کارکردهای آن از جمله شیوه‌های فرزندپروری و الگوی ارتباطی میان مادر و فرزند را می‌توان نام برد. نظریه‌پردازانی مانند فروید^۳، بالبی^۴، اریکسون^۵ و ملانی کلاین^۶ بر اهمیت روابط والد و فرزند خصوصاً مادر و فرزند و تعیین‌کننده بودن این رابطه در ایجاد اعتماد به خود و احساس امنیت و کنار آمدن با شرایط ناگوار تاکید داشته‌اند (مظاهری، ۱۳۷۹). الگوی ارتباط والد- فرزند، الگوئی نظری است که تاثیر ویژگی‌های حاکم بر ارتباط بین والد و فرزند که بر روی جهت‌مندی و فعالیت‌های هدفمند فرزند تاثیر می‌گذارند را توضیح می‌دهد. وجود این ویژگی‌ها الزاماً آگاهانه و با هدف تربیتی توسط والدین وارد ارتباط نشده است. مراد از هدفمندی، رابطه‌ای معنادار است که در زنجیره فعالیت‌ها و برنامه‌های یک فرد در طول زمان مشاهده می‌شود، و محصول وجود ارزش‌ها، باورها و قواعدی است که از درون آن‌ها کشش‌ها و رانش‌ها نسبت به موضوعی در فرد ایجاد می‌شود، در او حس معنا و انگیزه برای انجام فعلی ایجاد می‌کند و بر اساس آن‌ها وی در بین جریان‌های فکری و سبک- های زندگی موجود جامعه خود، جهت‌یابی می‌کند و به موضع و جایگاه خود و پیامدهای آن برای تحول خود آگاه می‌شود (باقری، ۱۳۹۲). سبک فرزندپروری، منظومه‌ای از نگرش‌ها در مورد کودک است که این

^۱resilience

^۲Smiley

^۳Freud

^۴Bowlby

^۵Erikson

^۶Melanie Klein

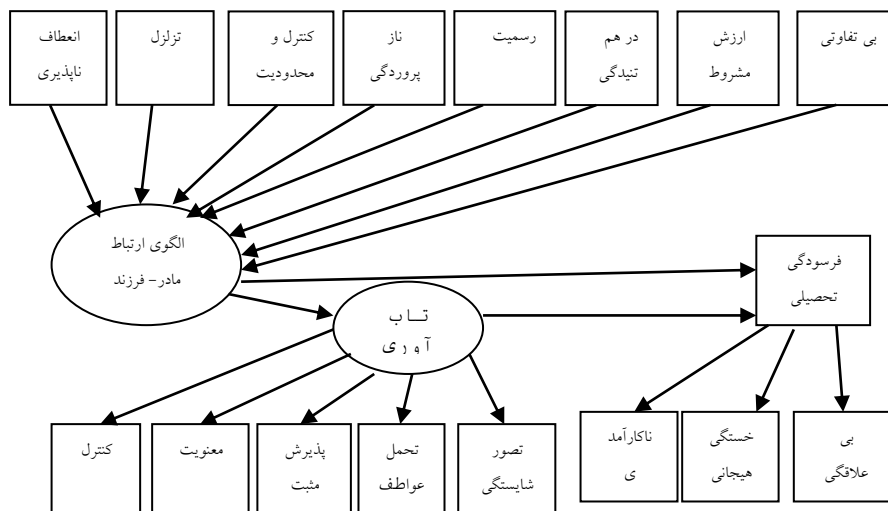
نگرش‌ها بر روی هم جو هیجانی‌ای را ایجاد می‌کنند که در بستر آن، والدین رفتارهای خود را در ارتباط با کودک نشان می‌دهند (شکوهای یکتا، اکبری زردخانه، و شهابی، ۱۳۹۳). درگیری مادر در فعالیت‌های تحصیلی فرزند، رابطه معنادار با انگیزش درونی دارد. وقتی والدین به عنوان یک الگو در این فعالیت‌ها درگیر می‌شوند، دانش‌آموز احساس کفایت کرده و در امور تحصیلی بهتر عمل می‌نماید. این احساس کفایت باعث انگیزش درونی فرزند که از خصوصیات افراد تاب‌آور است، می‌شود (نجفی، محمدی‌فر، دهری و جعفری، ۱۳۹۴). پذیرا بودن مادر نسبت به فرزند یعنی عشق و احساس مثبت خود را هم به صورت فیزیکی و هم کلامی ابراز می‌کند و در صورت طردکننده بودن یعنی با خصومت، پرخاشگری یا غفلت و مسامحه با کودک خود رفتار می‌نماید (روهنر^۱، ۲۰۰۵، به نقل از صادقی، مهرابی‌زاده هنرمند و ارشدی، ۱۳۹۳). خانواده از عوامل حفاظتی موثر بر تاب‌آوری فرزند است. برونفن‌برنر^۲ در نظریه سیستم‌های بوم‌شناختی، محیط زندگی فرد را متشکل از ۵ لایه می‌داند که پراثرترین و قدرتمندترین سطح، ریزسیستم است که به الگوهای تعامل کودک در نزدیکترین محیط اشاره دارد. مانند: خانواده، دوستان، مدرسه و شبکه همسالان. بر طبق نظریه برونفن‌برنر شیوه‌های فرزندپروری، روابط فردی، تجرب اولیه آموزش، خانه، مدرسه و دوستان بر رشد کودک و تاب‌آوری وی تاثیرگذار هستند (سگینر، ۲۰۰۶). در نظریه دلبستگی بالبی، دلبستگی ایمن که از روابط اولیه مادر- فرزند ایجاد می‌شود، می‌تواند باعث تسهیل ویژگی‌های مثبت مانند تاب‌آوری، خوشبینی، خلاقیت، عواطف مثبت شود (بشارت، ۱۳۸۶). هاوکینز، کاتالانو، میلر (۱۹۹۲) اشاره می‌کنند شش راهبرد تاب‌آوری (پیوند با خانواده، خلق و خوی مثبت، توانایی مقابله و سازگاری، سیستم حمایتی قدرتمند، مهارت‌های حل مساله و موقعیت تحصیل) هنگامی که با یکدیگر ادغام می‌شوند، منجر به افزایش خودپنداره مثبت، دلبستگی و علاقه به مدرسه و اعتماد به خود و نمرات بالا در آزمون‌ها می‌شوند. منجر به افزایش خودپنداره مثبت، دلبستگی و علاقه به مدرسه و اعتماد به خود و نمرات بالا در آزمون‌ها می‌شوند. محیط خانواده حمایت‌گر می‌تواند از فرایند اجتماعی شدن برای ارتقا ویژگی‌های تاب‌آورانه فرزند خود استفاده نماید. سینیای (۲۰۰۹) جهت تشخیص عوامل همراه با تاب‌آوری تحقیقی بر روی دانش‌آموزان انجام داد. نتایج حاکی از عوامل فردی مانند مشارکت در کلاس، استفاده از اطلاعات و توانایی حل مساله، عوامل خانوادگی مانند تحصیلات والدین، حضور آنان در منزل و انتظارات پدر و مادر می‌باشد. خیر (۱۳۷۷) در بررسی علل شکست تحصیلی از دیدگاه معلمین و دانش‌آموزان یکی از عوامل موثر بر شکست تحصیلی، عوامل خانوادگی و سپس عوامل اجتماعی و در درجه سوم عدم توانایی فرد است. ذاکر، جوکار و رزمجو (۲۰۱۰) به این نتیجه دست یافتند، یکی از فاکتورهای موثر در ایجاد و رشد تاب‌آوری در کودکان و نوجوانان روش‌های ارتباطی والدین با فرزندان می‌باشد که باعث افزایش

^۱ Rohner

^۲ Bronfenbrenner

تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط مادر- فرزند با میانجی‌گری تاب‌آوری ...

یا کاهش توانایی غلبه بر رویدادهای منفی می‌شود و باعث افزایش یا کاهش تاب‌آوری آنان می‌شود. در تحقیق امینی و همکاران (۱۳۹۳) که به بررسی نقش کارکرد خانواده در فرسودگی تحصیلی دانش‌آموزان پرداخته است، به این نتیجه رسیده که کارکرد خانواده با فرسودگی تحصیلی رابطه منفی معنادار دارد و خانواده نقش پیش‌بینی‌کننده بر فرسودگی تحصیلی دارد. در تحقیق دیگر که در کشور ترکیه و در ۱۰ دبیرستان توسط آی پی (۲۰۱۱) و بر روی ۶۹۱ دانش‌آموز صورت پذیرفت، چهار عامل مهم در ایجاد و تحکیم فرسودگی تحصیلی عبارتند از: فعالیت‌های آموزشی، عوامل خانوادگی، احساس عدم شایستگی در مدرسه و بی‌علاقگی به مدرسه و فعالیت‌های آن. اغلب مطالعات پیشین برای بررسی روابط میان متغیرهای مورد بررسی از روش‌هایی غیر از روش مدل‌یابی معادلات ساختاری استفاده نموده، و تحقیقات اندکی روابط مستقیم فرسودگی تحصیلی و الگوی ارتباط مادر- فرزند و تاب‌آوری را در دوره نوجوانی بررسی کرده است. بدین منظور برای بررسی روابط مستقیم و غیرمستقیم بین متغیرهای مذکور، بر اساس نتایج پژوهش‌های قبلی مدل مفهومی ترکیبی فراهم شده است که در آن الگوی ارتباط مادر- فرزند هم به صورت مستقیم و هم به صورت غیرمستقیم با میانجی‌گری تاب‌آوری بر فرسودگی تحصیلی دختران دانش‌آموز اثر می‌گذارد. لذا با عنایت به مطالب ارائه شده، این تحقیق بر آن است تا به سوال زیر پاسخ دهد: آیا مدل علی زیر به منظور تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس رابطه مادر- فرزند^۱ با میانجی‌گری تاب‌آوری از برازش مناسبی برخوردار است؟

شکل ۱- نمودار مسیر مفهومی عوامل موثر بر فرسودگی تحصیلی

^۱Child-mother relationship

روش

جامعه، نمونه، روش اجرا

این پژوهش، کاربردی و از نوع توصیفی-همبستگی است. جامعه آماری آن شامل کلیه دختران دانش‌آموز است که در پایه اول مدارس متوسطه دوره دوم شهر تهران مشغول به تحصیل بودند. نمونه شامل ۴۶۱ نفر از افراد جامعه بود که به صورت تصادفی و با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای مرحله‌ای تصادفی انتخاب شدند. کلیه پرسشنامه‌های پژوهش به صورت حضوری در اختیار افراد نمونه قرار گرفته و پس از تکمیل شدن توسط آنان جمع‌آوری گردید. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش معادلات ساختاری و تحلیل مسیر استفاده شد.

ابزار

پرسشنامه فرسودگی تحصیلی: این پرسشنامه توسط برسو^۱ و همکاران (۱۹۹۷) به منظور ارزیابی فرسودگی تحصیلی ساخته شده است. پرسشنامه فرسودگی تحصیلی سه حیطه خستگی تحصیلی^۲، بی‌علاقگی^۳ و ناکارآمدی^۴ را می‌سنجد. پرسشنامه مذکور ۱۵ ماده دارد که با روش درجه‌بندی لیکرت ۵ درجه‌ای از کاملاً مخالف تا کاملاً موافق درجه‌بندی شده است (عظیمی، ۱۳۹۲). در پژوهش پورسید (۱۳۹۱) مقدار پایایی از طریق همسانی درونی ۰/۸۶ و روایی ملاکی از طریق همبسته کردن با سوال ملاک محقق ساخته ۰/۵۱ به دست آمده است که در سطح ۰/۵۰ معنادار بوده است. در این پژوهش میزان آلفای کرونباخ در بعد خستگی هیجانی برابر با ۰/۷۱، بی‌علاقگی و بدبینی ۰/۷۵، و ناکارآمدی برابر با ۰/۶۸، و آلفای کرونباخ کل برابر با ۰/۷۸ به دست آمده است.

مقیاس تاب‌آوری: این مقیاس توسط کانر و دیویدسون^۵ (۲۰۰۳) ساخته شده است. دارای ۲۵ سوال و ۵ خرده‌مقیاس (شایستگی^۶، تحمل عواطف منفی^۷، پذیرش مثبت تغییر^۸، کنترل^۹ و معنویت^{۱۰}) دارد که به صورت ۵ درجه‌ای درجه‌بندی شده است. ضریب پایایی همسانی از طریق ضریب آلفای کرونباخ در دامنه‌ای از ۰/۷۶ تا ۰/۹۰ گزارش شده است. ضریب پایایی از طریق بازآزمایی ۰/۸۱ به دست آمده است.

^۱ Bresó

^۲ Academic exhaustion

^۳ Academic cynicism

^۴ Reduced personal efficacy

^۵ Conner&Davidson

^۶ Personal competence

^۷ Tolerance of negative affects

^۸ Positive acceptance of change

^۹ control

^{۱۰} spirituality

تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط مادر- فرزند با میانجی‌گری تاب‌آوری ...

محمدی (۱۳۸۴) این مقیاس را برای استفاده در ایران انطباق داده است. سامانی و همکاران (۱۳۸۶) ضریب آلفای کرونباخ را $0/87$ به دست آورده است. برای بررسی ضریب روایی این مقیاس از مقیاس عواطف مثبت و منفی و مقیاس شادی و افسردگی استفاده نموده است. نتایج نشان‌دهنده آن است که مقیاس عواطف مثبت ($0/66$)، عواطف منفی ($-0/41$)، مقیاس شادی ($0/46$) و افسردگی ($-0/45$) با مقیاس تاب‌آوری هم‌بستگی معنادار دارند (ابوالقاسمی، ۱۳۹۰). در این پژوهش میزان آلفای کرونباخ در ابعاد ۵ گانه تصور شایستگی فردی $0/79$ ، تحمل عاطفه منفی $0/63$ ، پذیرش مثبت $0/70$ ، کنترل $0/68$ و معنویت $0/55$ و آلفای کرونباخ کل برابر با $0/87$ کسب گردید. دلیل پایین بودن ضریب مربوطه در بعد معنویت به دلیل تعداد کم سوالات این بعد می‌باشد. تعداد سوالات مقیاس مربوطه که بعد معنویت را می‌سجد ۲ سوال می‌باشد.

پرسشنامه والد- فرزند: این پرسشنامه یک پرسشنامه بومی است. ۸ بعد در متغیر برون‌زا الگوی ارتباط والد- فرزند (انعطاف‌ناپذیری، تزلزل، کنترل و محدودیت، نازپروردگی، رسمیت، درهم تنیدگی، ارزش مشروط، بی‌تفاوتی- رهایی) وجود دارد. این پرسشنامه در سال ۱۳۹۰ توسط باقری تهیه گردید و دارای ۴۸ سوال و ۵ گزینه در مقیاس لیکرت از اصلاً موافق نیستم تا کاملاً موافق هستم با نمره‌گذاری از ۱ تا ۵ می‌باشد. با بررسی‌های به دست آمده جهت بررسی اعتبار پرسشنامه آلفای کرونباخ آن $0/96$ و روایی محتوایی و صوری آن توسط متخصصان تایید گردیده است و از لحاظ تحلیل عاملی اکتشافی و تاییدی نیز برازندگی معتبر و مقبولی ارائه گردیده است (باقری، ۱۳۹۲). در این تحقیق میزان پایایی از طریق همسانی درونی در ابعاد: انعطاف‌ناپذیری $0/77$ ، تزلزل $0/68$ ، محدودیت $0/67$ ، نازپروردگی $0/68$ ، رسمیت $0/66$ ، درهم تنیدگی $0/74$ ، ارزش مشروط $0/70$ و بی‌تفاوتی $0/68$ و آلفای کرونباخ کل برابر با $0/90$ به دست آمده است. نمره بالا در این تحقیق بیانگر رابطه والد- فرزند ناکارآمد است.

یافته‌ها

شرکت‌کنندگان در پژوهش حاضر ۴۶۱ دانش‌آموز دختر مقطع دبیرستان که ۱۵۴ نفر از آنان در رشته ادبیات و علوم انسانی، ۱۸۵ نفر در رشته علوم تجربی و ۱۲۲ نفر در رشته ریاضی مشغول به تحصیل بودند. میانگین و انحراف استاندارد سن مادران شرکت‌کننده به ترتیب $40/59$ و $5/88$ بود که در دامنه‌ای بین ۳۵ سال و ۴۷ سال قرار می‌گیرد. میزان تحصیلات ۱۰۲ نفر از مادران زیر دیپلم، ۲۳۴ نفر دیپلم، ۸۵ نفر کارشناسی و ۲۵ نفر کارشناسی ارشد و بالاتر بود.

ارزیابی مفروضه‌ها

روش آماری پژوهش حاضر، مدل‌یابی معادلات ساختاری بود، بنابراین لازم بود تا داده‌ها به لحاظ سه مفروضه نرمال بودن توزیع تک متغیری، هم‌خطی بودن و نرمال بودن توزیع چند متغیری ارزیابی شود.

استفاده از شاخص‌های کشیدگی و چولگی نشان داد که توزیع داده‌ها برای هر یک از متغیرها نرمال است (شاخص کشیدگی و چولگی در هیچ‌یک از متغیرها خارج از محدوده ± 2 نبود). استفاده از شاخص‌های مربوط به عامل تورم واریانس^۱ (VIF) و ضریب تحمل^۲ نشان داد که پدیده هم‌خطی بودن در بین داده‌های پژوهش حاضر رخ نداده است. تحلیل داده‌های مربوط به «فاصله مهلبوبایس (D)»^۳ نشان داد که توزیع داده‌های چندمتغیری نرمال نیست، به همین دلیل نمودار باکس پلات داده‌های فاصله مهلبوبایس (D) ترسیم و ملاحظه شد که اطلاعات مربوط به سه شرکت‌کننده، پرت‌های چند متغیری تشکیل داده و بنابراین، اطلاعات آن سه از داده‌های پژوهش حذف شد.

تحلیل مدل

چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، پژوهش حاضر به دنبال تبیین رابطه بین الگوی ارتباطی مادر-فرزند، تاب‌آوری تحصیلی و فرسودگی تحصیلی با استفاده از تکنیک مدل‌یابی معادلات ساختاری بود. تکنیک مدل‌یابی معادلات ساختاری مستلزم گذر از دو مرحله است: بررسی مدل اندازه‌گیری از طریق تحلیل عاملی تأییدی و تحلیل مدل ساختاری از طریق تحلیل مسیر.

مدل اندازه‌گیری

در مدل اندازه‌گیری پژوهش حاضر چنین فرض شد که نشانگرهای انعطاف‌پذیری، تزلزل و نرمی، محدودیت، رسمیت، ارزش مشروط، نازپروردگی، درهم‌تنیدگی و بی‌تفاوتی متغیر الگوی ارتباط مادر-فرزند، نشانگرهای تصور شایستگی فرد، تحمل عاطفه منفی، پذیرش مثبت تغییرات، کنترل و معنویت متغیر مکنون تاب‌آوری تحصیلی و نشانگرهای خستگی هیجانی، بی‌علاقگی و بدبینی و ناکارآمدی متغیر مکنون فرسودگی تحصیلی را اندازه‌گیری می‌کند. مدل اندازه‌گیری به وسیله تحلیل عاملی تأییدی و با استفاده از نرم‌افزار AMOS 7.0 و برآورد بیشینه احتمال (ML) مورد بررسی قرار گرفت. ارزیابی شاخص‌های برازندگی حاصل از تحلیل عاملی تأییدی نشان داد، مدل اندازه‌گیری اولیه با داده‌های گردآوری شده برازش ندارد، به همین دلیل مدل اندازه‌گیری اولیه در دو مرحله با ایجاد کوواریانس بین نشانگرهای انعطاف‌ناپذیری و محدودیت در الگوی ارتباط فرزند-مادر (مرحله اول) و بین نشانگرهای کنترل و معنویت تاب‌آوری تحصیلی (مرحله دوم) اصلاح و شاخص‌هایی به دست آمد که نشان داد، مدل اندازه‌گیری با داده‌های گردآوری شده برازش مطلوب دارد. شاخص کای اسکوئر مدل اندازه‌گیری اصلاح شده برابر با ۲۹۵/۱۵۰، شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)^۴ برابر با ۰/۹۳۹، شاخص نکویی برازش

^۱ - variance inflation factor

^۲ - tolerance

^۳ - Mahalanobis distance (D)

^۴ Comparative fit index

تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط مادر- فرزند یا میانجی‌گری تاب‌آوری ...

(GFI^۱) برابر با ۰/۹۲۶، شاخص تعدیل شده برازندگی (AGFI^۲) برابر با ۰/۸۹۹ و شاخص ریشه خطای میانگین مجزورات تقریب (RMSEA^۳) برابر با ۰/۰۶۶ به دست آمد. جدول ۳ بارهای عاملی استاندارد نشده (b)، بار عاملی استاندارد شده (β)، خطای استاندارد و نسبت بحرانی را برای هر یک از نشانگرهای متغیرهای مکنون الگوی ارتباط مادر- فرزند، تاب‌آوری و فرسودگی تحصیلی نشان می‌دهد.

جدول ۱: پارامترهای مدل اندازه‌گیری پژوهش در تحلیل عاملی تأییدی

متغیرهای مکنون - نشان‌گر	بار عاملی استاندارد نشده (b)	بار عاملی استاندارد (β)	خطای استاندارد	نسبت بحرانی
انعطاف‌ناپذیری	۱	۰/۶۳۶	-	-
تزلزل و نرمی	۰/۹۳۷	۰/۸۰۱	۰/۰۷۰	۱۳/۹۴۶**
محدودیت	۰/۸۴۸	۰/۵۹۵	۰/۰۵۶	۱۵/۱۸۵**
نازپروردگی	۰/۱۵۹	۰/۳۷۴	۰/۰۲۲	۷/۳۰۷**
رسمیت	۰/۵۹۰	۰/۶۰۹	۰/۰۵۲	۱۱/۲۶۴**
درهم تنیدگی	۱/۳۳۳	۰/۸۶۵	۰/۰۹۱	۱۴/۶۶۳**
ارزش مشروط	۰/۷۰۲	۰/۶۰۲	۰/۰۶۳	۱۱/۱۵۴**
بی‌تفاوتی	۰/۶۶۵	۰/۷۷۴	۰/۰۴۹	۱۳/۶۱۰**
تصور شایستگی فردی	۴/۹۴۵	۰/۸۵۶	۰/۴۵۰	۱۰/۹۸۵**
تحمل عاطفه منفی	۳/۱۴۸	۰/۷۲۶	۰/۳۰۶	۱۰/۲۸۷**
پذیرش مثبت	۲/۵۶۵	۰/۷۸۲	۰/۲۴۱	۱۰/۶۴۳**
کنترل	۱/۹۷۲	۰/۷۴۵	۰/۱۵۳	۱۲/۹۰۷**
معنویت	۱	۰/۵۱۸	-	-
بی‌علاقه‌گی و بدبینی	۱/۰۴۱	۰/۸۳۵	۰/۰۹۱	۱۱/۴۷۳**
ناکارآمدی	۰/۵۹۳	۰/۴۷۴	۰/۰۶۷	۸/۸۲۸**
خستگی هیجانی	۱	۰/۷۳۰	-	-

P** < ۰/۰۱

(بارهای عاملی استاندارد نشده مربوط به سه نشانگر انعطاف‌ناپذیری در الگوی ارتباط مادر- فرزند، معنویت در متغیر مکنون تاب‌آوری تحصیلی و خستگی هیجانی در متغیر مکنون فرسودگی تحصیلی با عدد ۱ تثبت شده، بنابراین خطای استاندارد و نسبت بحرانی آن‌ها محاسبه نشده است).

همچنان که جدول ۱ نشان می‌دهد، بارهای عاملی استاندارد همه نشانگرها بالاتر از ۰/۳۳ است. طبق دیدگاه تاب‌چینک و فیدل^۴ (۱۹۹۶)، به نقل از میرز، گامست و گوارینو، (۲۰۰۶)، بارهای عاملی پایین‌تر از

^۱ Goodness of fit index

^۲ Adjusted Goodness of fit index

^۳ Root Mean Square Error of Approximation

^۴ Tabachnick&Fidell

۰/۳۲ ضعیف محسوب شده و می‌توان گفت چنین نشانگرهایی از توان لازم برای سنجش متغیر مکنون خود برخوردار نیستند. براساس جدول ۱ پایین‌ترین بار عاملی متعلق به نشانگر نازپروردگی در متغیر مکنون الگوی ارتباط مادر- فرزند است ($\beta=0/374$) و بالاترین بار عاملی متعلق به نشانگر درهم‌تنیدگی در همان متغیر مکنون است ($\beta=0/865$). در کل با استناد به نتایج جدول ۱ می‌توان گفت همه نشانگرها از قابلیت لازم برای اندازه‌گیری متغیرهای مکنون خود برخوردارند.

آزمون مدل ساختاری

به دنبال حصول شاخص‌های برازندگی مطلوب برای مدل اندازه‌گیری، مدل ساختاری پژوهش مورد آزمون قرار گرفت. در این مدل (شکل ۱) چنان فرض شده است که متغیر مکنون الگوی ارتباط مادر- فرزند هم به صورت مستقیم و هم به واسطه متغیر مکنون تاب‌آوری تحصیلی بر فرسودگی تحصیلی اثر دارد. بر اساس شاخص‌های برازندگی به دست آمده از تحلیل مدل‌یابی معادلات ساختاری، چنین نتیجه‌گیری شد که مدل ساختاری نیز همانند مدل اندازه‌گیری، با داده‌های گردآوری شده برازش مطلوب دارد ($N = 458, df = 99, RMSEA = 0/066$). لازم به توضیح است $\chi^2 = 295/150$ ، $GFI = 0/926$ ، $AGFI = 0/899$ و $CFI = 0/939$ ، χ^2 با توجه به این که دو مدل اندازه‌گیری و ساختاری پژوهش حاضر، نشانگرها، مکنون‌ها و درجات آزادی برابری دارند. به همین دلیل، شاخص‌های برازندگی دو مدل نیز همانند هم به دست آمده است. جدول ۲ ضرایب مسیر کل، مستقیم و غیرمستقیم بین متغیرهای پژوهش در مدل ساختاری را نشان می‌دهد.

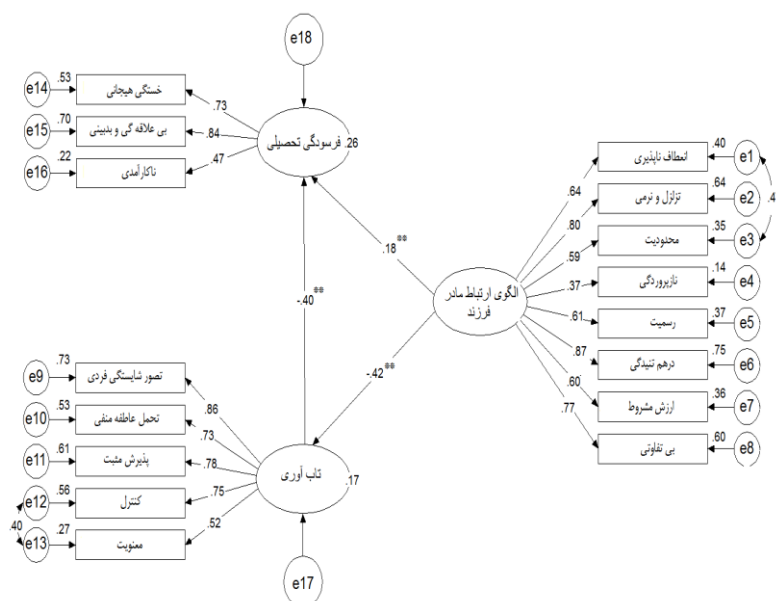
جدول ۲: ضرایب مسیر کل، مستقیم و غیرمستقیم بین متغیرهای پژوهش در مدل ساختاری

مسیرها	b	S.E	β	t	سطح معناداری
الگوی ارتباط مادر- فرزند $\leftarrow$ فرسودگی تحصیلی (اثر مستقیم)	۰/۱۶۴	۰/۰۵۱	۰/۱۸۴	۳/۲۱۵	۰/۰۰۱
الگوی ارتباط مادر- فرزند $\leftarrow$ تاب‌آوری	-۰/۱۳۳	۰/۰۲۲	-۰/۴۱۶	۶/۰۴۵	۰/۰۰۱
تاب‌آوری $\leftarrow$ فرسودگی تحصیلی	-۱/۱۲۳	۰/۲۰۰	-۰/۴۰۵	-۵/۶۱۵	۰/۰۰۱
الگوی ارتباط مادر- فرزند $\leftarrow$ فرسودگی تحصیلی (اثر غیرمستقیم با میانجی‌گری تاب‌آوری)	۰/۱۵۰	۰/۰۳۳	۰/۱۶۸	۴/۵۴۵	۰/۰۰۱
الگوی ارتباط مادر- فرزند $\leftarrow$ فرسودگی تحصیلی (اثر کل)	-۰/۳۱۴	۰/۰۵۴	-۰/۳۵۳	۵/۸۱۵	۰/۰۰۱

بر اساس جدول ۲ اثر کل (مجموع اثرات مستقیم و غیرمستقیم) الگوی ارتباط مادر- فرزند بر فرسودگی تحصیلی مثبت و در سطح ۰/۰۱ معنادار است ($\beta=0/354, P<0/01$). اثر مستقیم الگوی ارتباط مادر- فرزند بر فرسودگی تحصیلی نیز مثبت و در سطح ۰/۰۱ معنادار است ($\beta=0/184, P<0/01$). اثر الگوی ارتباط مادر- فرزند بر تاب‌آوری ($\beta=-0/416, P<0/01$) از یک سو و اثر تاب‌آوری بر فرسودگی تحصیلی ($\beta=-0/405, P<0/01$) از سوی دیگر، منفی و در سطح ۰/۰۱ معنادار است.

تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط مادر- فرزند با میانجی‌گری تاب‌آوری ...

در نهایت بر اساس نتایج جدول ۴ اثر غیرمستقیم الگوی ارتباط مادر- فرزند بر فرسودگی تحصیلی مثبت و در سطح $0/01$ معنادار است ($\beta=0/168, P<0/01$). این بدین معناست که الگوی ارتباط مادر- فرزند با میانجی‌گری تاب‌آوری تحصیلی بر فرسودگی تحصیلی اثر دارد. شکل ۲ مدل ساختاری پژوهش در تبیین رابطه بین الگوی ارتباط مادر- فرزند، تاب‌آوری تحصیلی و فرسودگی تحصیلی را نشان می‌دهد.

شکل ۲: مدل ساختاری پژوهش در تبیین رابطه بین الگوی ارتباط مادر- فرزند، تاب‌آوری و فرسودگی تحصیلی

همچنان که در مدل شکل ۲ ملاحظه می‌شود مجذور همبستگی‌های چندگانه برای فرسودگی شغلی و تاب‌آوری به ترتیب $0/26$ و $0/17$ است. این بدین معناست که ۲۶ درصد از تغییرات فرسودگی تحصیلی به وسیله تاب‌آوری و الگوی ارتباط مادر- فرزند و ۱۷ درصد از تغییرات تاب‌آوری تحصیلی به وسیله الگوی ارتباط مادر- فرزند تبیین می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به منظور بررسی نقش الگوی ارتباط مادر و فرزند در ایجاد فرسودگی تحصیلی دختران دانش‌آموز با تأکید بر نقش میانجی تاب‌آوری انجام گرفت. برای این منظور از معادلات ساختاری که امکان بررسی روابط چندگانه و هم‌زمان متغیرها را در یک مدل منسجم فراهم می‌کند، استفاده شد. نتایج پژوهش نشان داد که الگوی ارتباط مادر و فرزند به صورت مستقیم و غیرمستقیم با میانجی‌گری تاب‌آوری بر ایجاد فرسودگی تحصیلی دانش‌آموزان اثر دارد. براساس نظریه باقری (۱۳۹۲) می‌توان بیان داشت در خانواده‌هایی که در آن‌ها کنترل و محدودیت و انعطاف‌ناپذیری و یا ارزش مشروط و رسمیت در شیوه‌های فرزندپروری حکمفرما است، به فرزندان فرصت تجارب جدید داده نمی‌شود و والدین به انتخاب آنان احترام قائل نمی‌شوند. نتیجه این مطلب باعث کاهش توان کارآمدی فرزند می‌گردد و وی دچار احساس پوچی و بی‌هدفی و نبود معنا در زندگی می‌شود که فرسودگی در وی افزایش می‌یابد. در خانواده‌هایی که از خصوصیات شیوه‌های تربیتی آنان نرمی، نازپروردگی، درهم‌تنیدگی و بی‌تفاوتی وجود دارد و فرزند در بسیاری از موارد به حال خود رها شود همان تأثیر را دارد که ارزش مشروط ایجاد می‌کند، زیرا ارزش مشروط، پذیرش فرد است منوط به فراموش کردن خود و رهایی و بی‌تفاوتی به معنی تحمل یا ندیدن فرزند است. برای ایجاد رفتار هدفمند که از ویژگی‌های افراد تاب‌آور است، چیزی فراتر از پذیرش یا تحمل موردنظر است، مقبولیت فرد در چشم خود (خود را باور داشتن) محصول دو حس احترام و افتخار نسبت به خود یا کرامت نفس است. دانش‌آموزانی که در خانواده‌هایی تربیت می‌شوند که به آنان فرصت تجارب جدید داده می‌شود و به انتخاب آنان احترام گذارده می‌شود، این مسأله باعث افزایش توان‌مندی و حس کارآمدی وی گردیده و درگیری بیشتر دانش‌آموز با مطالب درسی را طلبیده تا بتواند با شیوه خلاقانه مسائل خود را حل نماید که کلیه این موارد باعث کاهش فرسودگی تحصیلی دانش‌آموز و احساس ناکارآمدی و پوچی و خستگی و بدبینی وی نسبت به تحصیل علم می‌شود. ضمناً در روابط سالم و خوب مادر- فرزند، کودک می‌تواند به توانایی‌های خود اعتماد نموده و در نتیجه باعث تقویت باورهای خودکارآمدی وی شود که این عامل از ناکارآمدی کودک که یکی از ابعاد فرسودگی می‌باشد، ممانعت به عمل می‌آورد. این نتایج با نتایج امینی (۱۳۹۳)، سادهاکار و تلاباین (۲۰۱۶)، آی‌پی (۲۰۱۱) که در خصوص رابطه میان عوامل خانوادگی و فرسودگی و پیشرفت تحصیلی تحقیق نموده‌اند هم‌خوانی دارد. نتایج دیگر نشان‌دهنده رابطه منفی میان تاب‌آوری و فرسودگی تحصیلی دانش‌آموزان می‌باشد. این نتیجه حمایت‌کننده نظریه شناختی- اجتماعی بندورا و شناختی بک می‌باشد. چرا که یکی از خصوصیات افراد تاب‌آور داشتن باورهای خودکارآمدی بالا است که این عامل تأثیر بسزایی در پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دارد. نتایج با بررسی‌های که ماتور و شارما (۲۰۱۵)، امیری (۲۰۱۵) و محمودی (۱۳۹۴) انجام داده‌اند و به بررسی ارتباط منفی میان فرسودگی تحصیلی و تاب‌آوری پرداخته‌اند، هم‌خوانی دارد. در تبیین

این مساله می‌توان این‌گونه بیان نمود که افرادی که تاب‌آوری بالایی دارند، در شرایط استرس‌زا سازگاری بهتری از خود نشان می‌دهند که این امر موجب افزایش کارایی و احساس رضایت فردی از کاری که در آن مشغول هستند، می‌شود. دانش‌آموزان دارای تاب‌آوری ضعیف، در برقراری ارتباط با دوستان و مدرسه و معلم توانایی زیادی نداشته و به دلیل تجارب ناکافی، توانایی خود را منفی ارزیابی می‌نمایند که باعث کاهش اعتماد به نفس آنان در شرایط استرس‌آور امتحان و تحصیل و انتظارات والدین می‌شود و در نهایت از نظر تحصیلی ناکارآمد می‌گردند. تاب‌آوری باعث افزایش حرمت خود می‌شود. در صورت ضعف تاب‌آوری حرمت خود ضعیف و فرایند مقابله با تجارب منفی ناکارآمد می‌شود که این مساله باعث فرسودگی دانش‌آموز و بی‌علاقگی وی به تحصیل می‌گردد. ضمناً در خصوص تأثیر غیرمستقیم الگوی ارتباط مادر- فرزند بر فرسودگی تحصیلی با میانجی‌گری تاب‌آوری، نتایج نشان‌دهنده این تأثیر می‌باشند. این نتایج نیز با تحقیقات ذاکر و همکاران (۲۰۱۰) و علیزاده (۱۳۹۲) هم‌خوان می‌باشد، زیرا از عوامل مهم حمایتی تاب‌آوری خانواده و کارکردهای آن می‌باشد. در خانواده، فرزند می‌تواند مهارت‌های حل مساله و باورهای خودکارآمدی خود را پرورش داده و یا تقویت نماید. کلیه این موارد می‌تواند به کودک کمک کند تا بتواند به گونه منطقی با مسائل پیش روی خود در مراحل تحصیل برخورد نموده و برای آنان راه‌حل‌های مناسب یافته و با علاقه و بدون خستگی به راه خود ادامه داده و موفقیت کسب نماید. دانش‌آموزانی که دارای والدین حمایت‌کننده هستند، ناکارآمدی کمتری را از خود نشان می‌دهند. زمانی که والدین تقاضاهای غیرواقع‌بینانه یا سطح بالایی برای عملکرد فرزندان در نظر می‌گیرند، فرزندان همواره از موقعیت‌های ارزشیابی به خاطر ترس از عکس‌العمل منفی والدین خود مضطرب می‌شوند که این امر و اضطراب نتایج امتحان باعث فشار آوردن تحصیل بر دانش‌آموز می‌شود. اگر این فشارها برای مدت طولانی ادامه یابد، فرزند دچار خستگی هیجانی می‌شود که باعث استفاده از شیوه مقابله‌ای نامناسب گردیده و سرانجام بدبینی و خودارزیابی منفی را به شکل کارایی پایین تحصیلی که یکی از ابعاد فرسودگی تحصیلی است، ایجاد می‌کند. ضمناً گذر از یک مقطع تحصیلی و ورود به مقطع جدید نیز خود به عنوان یک عامل استرس‌زا است که می‌تواند باعث فشار شدید بر دانش‌آموز و فرسودگی شود. می‌توان گفت تاب‌آوری دانش‌آموز از طریق خودکارآمدی و رضایت از خود می‌تواند فشارهای موقعیت تحصیلی را کاهش داده و با بازبینی والدین از انتظارات خود از فرزند که متناسب با توانایی وی باشد، باعث علاقمندی دانش‌آموز به تحصیل شده و فرسودگی را در آنان کاهش دهد. بافت خانواده و کیفیت تعامل میان والدین و فرزندان تأثیر بسزایی بر کوشش و موفقیت نوجوانان دارد. یکی از اهداف مهم کارشناسان آموزشی جلوگیری از ترک تحصیلی و شکست تحصیلی ناشی از فرسودگی تحصیلی است. لذا با آموزش والدین در زمینه عوامل مهم در جهت افزایش تاب‌آوری در ابعاد معنویت و

توانایی فرزندان در حل مسائل و برقراری روابط صحیح و قابل اعتماد با فرزندان و توجه به توانایی کودکان و تقویت باورهای خودکارآمدی آنان می‌تواند به نوعی از فرسودگی تحصیلی فرزندان جلوگیری نمود.

منابع

- ابوالقاسمی، عباس (۱۳۹۰). ارتباط تاب‌آوری، استرس، خودکارآمدی با رضایت از زندگی در دانش‌آموزان دارای پیشرفت تحصیلی بالا و پایین، *مطالعات روانشناختی*، دانشگاه الزهراء، شماره ۳، ۱۰۰-۹۰.
- امینی، ناصر، کریمی ملک‌آبادی، علی، بهروزی، محمد (۱۳۹۳). بررسی نقش کارکرد خانواده بر فرسودگی تحصیلی دانش‌آموزان شهر بوشهر، دومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی- فرهنگی، مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی سروش حکمت مرتضوی، موسسه آموزش عالی مهراروند، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار.
- <http://www.civilica.com/paper-EPSCONF02-0315.html>
- امیری، مجید (۲۰۱۵). تدوین الگوی معادله ساختاری نقش فشارآورهای تحصیلی بر تاب‌آوری، انگیزش و فرسودگی تحصیلی دانش‌آموزان دختر، کنفرانس بین‌المللی مدیریت، اقتصاد انسانی، ترکیه.
- باقری، فریبرز (۱۳۹۲). الگوی ارتباط والد- فرزند مدل نظری فرزندپروری بر مبنای هستی‌شناسی و انسان‌شناسی اسلامی. *دوفصلنامه پژوهشی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*. پاییز و زمستان ۱۳۹۲. شماره ۱، ۳۸-۵.
- بشارت، محمدعلی (۱۳۸۶). تاب‌آوری، آسیب‌پذیری و سلامت بودن. *مجله علوم روانشناختی*. شماره ۶، ۳۸۳-۳۷۳.
- پورسید، سید مهدی، بهروزی، ناصر، شهنی بیلاق، ملیحه (۱۳۹۱). رابطه کمال‌گرایی، استرس ادراک شده و حمایت اجتماعی با فرسودگی تحصیلی، *راهبرد فرهنگ*، شماره ۲۰، ۱۰۲-۸۴.
- حنفی، مریم، میرعرب رضی، رضا، صفری، مریم (۱۳۹۳). بررسی رابطه والد- کودک و مهارت‌های ارتباطی با فرسودگی تحصیلی دانش‌آموزان مدارس نمونه دولتی و تیزهوشان شرق گلستان، دومین کنفرانس ملی روانشناسی و علوم رفتاری، سالن همایش‌های تلاش، تهران.
- خانی، محمدحسین، مرادیانی گیزه رود، سیده خدیجه (۱۳۹۳). تاثیر امنیت در مدرسه بر تاب‌آوری: نقش واسطه‌ای عزت نفس و حل مساله. *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*، دانشگاه الزهراء، شماره ۳، ۱۲۲-۱۰۳.
- خیر، محمد (۱۳۷۷). مقایسه و بررسی علل شکست تحصیلی از دیدگاه معلمان دانش‌آموزان. *مجله علوم تربیتی دانشگاه تهران*، شماره ۱، ۱۰۰-۹۰.
- ساعتچی، محمود (۱۳۷۷). *مشاوره و روان‌درمانی (نظریه‌ها و راهبردها)*، نشر ویرایش، چاپ ۱.
- سامانی، سیامک، جوکار، بهرام، صحراگرد، نرگس (۱۳۸۶). تاب‌آوری، سلامت روانی در رضایت از زندگی، *مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران*، ۵۰ (۳)، ۲۹۵-۲۹۰.
- شکوهی یکتا، محسن، اکبری زردخانه، سعید، و شهبایی، روح‌الله (۱۳۹۳). آموزش حل مساله به مادران و اثربخشی آن بر حل مشکلات خانوادگی و روش فرزندپروری آنان، *فصلنامه پژوهش‌های کاربردی روانشناختی*، ۵ (۴)، ۱-۱۲.
- صادقی، راضیه، مهربانی‌زاده هنرمند، مهناز و ارشدی، نسرين (۱۳۹۳). رابطه طرد و پذیرش مادر با سبک‌های هویت در دانشجویان دختر، *فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی*، شماره ۱۵، ۴۸-۲۸.
- عظیمی، محمد، پیری، موسی، زوار، تقی (۱۳۹۲). رابطه فرسودگی تحصیلی و یادگیری خودتنظیمی با عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان دوره متوسطه، *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، شماره ۱۱، ۱۲۸-۱۱۶.
- علیزاده، حمید (۱۳۹۲). *تاب‌آوری شناختی (بهبود رسانی و اختلال‌های رفتاری)*، تهران، ارسباران، چاپ اول.
- لطیفیان، مروارید، افروز، غلام‌علی، و شهسوارانی، امیرمحمد (۱۳۹۳). رابطه ویژگی‌های شخصیتی مادران با خلاقیت دختران، *فصلنامه پژوهش‌های کاربردی روانشناختی*، ۵ (۲)، ۴۶-۲۹.

تبیین فرسودگی تحصیلی بر اساس الگوی ارتباط مادر- فرزند با میانجی‌گری تاب‌آوری ...

محمودی، زهرا، ابوالمعالی، خدیجه (۱۳۹۴). تاثیر آموزش مهارت‌های تاب‌آوری بر کاهش فرسودگی تحصیلی دختران دانش‌آموز مقطع دبیرستان، اولین همایش ملی علمی پژوهشی روانشناسی، علوم تربیتی و آسیب‌شناسی.
مظاهری، محمدعلی (۱۳۷۹). نقش دلبستگی بزرگسالان در کنش‌وری ازدواج، مجله روانشناسی، شماره ۱۵، ۲۸۶-۲۹۶.
نجفی، محمود، دهشیری، غلامرضا، محمدی‌فر، محمدعلی، دهری، سولماز و جعفری، نصرت (۱۳۹۳). نقش متغیرهای کارایی خانواده، حرمت خود، خودکارآمدی و شخصیت در پیش‌بینی انگیزش پیشرفت تحصیلی، فصلنامه اندیشه‌های نوین تربیتی، شماره ۲، ۳۱-۹

- Aypay, a (2011) . The validity and reliability of scale measuring school related burnout among high school students in turkey. *Educational Sciences Theory &Practice* , 11, 520-527
- Conner, K.M, Davidson,JRT (2003) . Development of a new resilience scale : The conner-davidson resilience scal. *Deperssion and anxiety* .18(2): 76-82
- Hawkins, J.D, Catalano, R.E, Miller, JY (1992). Risk And Protective Factors For Alcohol And Other Drug Problems In Adolescence And Early Adulthood : Implications for substance abuse provation . *psycho Bull* 1992, 112(1): 64-10
- Kiuru, n, Aunola, k, Numi, j, e, Salmela-aro (2008). Peer group influence avd selection in adolescents school buruout : Alongitudinal study . *Merrill-Palmer Quarterly* , 54,pp . 23-35
- Mathur, R& Sharma, R (2015). Academic stress in relation with optimism and resilience . *International Research Journal of Interdisciplinary & Multidisciplinary Studies*. Volume1. Issue7. 129-134
- Meyers, L. S , Gamest. G, Goarin, A. J (2006). Applied multivariate research, design and interpretation, Thousand oaks. London. New Deihi, Sage publication.
- Schaufeli,W. B& Bakker, A. B (2004). Job Demands, Job Resources And Their Relationship With Burnout And Engagement . *Journal Organizational Behavior* , 25, 293-315
- Seginer, R(2006). Parents educational involvement: A developmental ecology perspective. *Parenting: Sience And Practice*, vol(6), N(1), 1-48
- Seligman, m. e. p& csikszentmihajji, m (2000). positive psychology: an introduction , *American psychologist* , 55, pp. 5-14
- Sinay, e (2009). Academic resilience: students beating the odds. organizational development/research&information services, *Research Theory* . vol(5), 399-416
- Taghipour, H. Khazaei, K. Isari, M (2014). Explanation of Academic Burnout Based On Responsibility And General Self-Efficiency In High School Second Grade Female Students Of Chalous City. *Journal Of Applied Enviromental And Biological Scinces* . ISSN: 2090-4274. 4(25), 185-196
- Zaker, Hamidreza, Jokar, Bahram, Razmjoe, Maryam (2010). Parenting styles and resilience. *Procedia- Social And Behavioral Sciences* , 5, 1067-1070
- Zhang, Y.Y,Gan, cham. H (2007) . perfectionism,academic burnout and engagement among Chinese college students: A structural equation modeling analysis. *Personality&Individual Differences*. 43 (6) 1529-1540